

УДК «19» 631.115.8:37(091)

ЛЮДМИЛА ЛАВРИК-СЛІСЕНКО
(Кременчук)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (20-30 рр. ХХ ст.)

Висвітлено та проаналізовано вплив на становлення і розвиток аграрної освіти України вітчизняних кооперативних об'єднань у 20-30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: аграрна освіта, культурно-просвітницька діяльність, кооперативний рух, кооперативні об'єднання, інтелігенція.

Перехід до ринкових відносин, розвиток різних форм господарювання, щорічне зростання кількості фермерських та індивідуальних господарств вимагають створення цілісної системи аграрної освіти, яка б відповідала національним інтересам і світовим тенденціям розвитку, забезпечувала підготовку кваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців агропромислового комплексу, здатних втілювати їх у життя.

Історія аграрної освіти свідчить про те, що у певні періоди розвитку нашої держави питання її реформування поставало особливо гостро і потребувало нового вирішення та більш глибокого обґрунтування. Ці періоди, насамперед, характеризуються кризовими явищами в освіті, які, в свою чергу, обумовлювались невідповідністю між існуючим змістом і новими досягненнями національного досвіду або новими завданнями, які виникають перед українським суспільством на певному етапі його історичного розвитку.

Початок радянського періоду (1919-1920 рр. – початок 1930-х рр.) виявився одним із ключових в історії аграрної освіти, оскільки це був час активних педагогічних ініціатив діячів аграрної школи, дії яких спричинювались та супроводжувались активним розвитком суспільно-політичних, соціально-економічних, національних та культурно-освітніх процесів, що відбувались на українських землях.

Становлення сучасної української спільноти та структуризація відносин між окремими соціальними групами й державою зумовили необхідність вивчення проблем кооперативного руху та досвіду функціонування сільськогосподарських кооперативів в умовах розгортання нової економічної політики в Україні у 1921-1929 рр., що стало зразком самоорганізації українського населення та могутнім джерелом активного розвитку аграрної освіти у перший радянський період.

Історія становлення і розвитку аграрної освіти та вплив кооперативного руху на цей процес в Україні впродовж 20-30-х рр. ХХ ст. означений доробком кількох генерацій визначних науковців, громадських та культурно-освітніх діячів. Різні аспекти досліджуваної проблеми вивчали: О. Атоян, В. Мазур, А. Пантелеймоненко (обґрунтували процес формування української моделі сільськогосподарської кооперації у період 1921-1929 рр.); М. Журба, Ф. Коваль, І. Прокопенко (дослідили сільськогосподарську кооперацію як феномен національно-культурного відродження України у 20-30-х рр. ХХ ст.); В. Голець, І. Гришаєва, Є. Костик, О. Левчук, О. Лисенко (виділили діяльність та типи сільськогосподарських кооперативів, розкрили їх внесок у розвиток дослідної справи та аграрної освіти в Україні); Ю. Гавриленко, О. Ковальчук (вивчали діяльність провідних діячів кооперативного руху, їх погляди та ідеї в контексті розвитку українського кооперативного шкільництва); Г. Гатліх, Т. Петришин (дослідили різнорівневі аграрні навчальні заклади у 20-30-х рр. ХХ ст., організацію навчально-виховного процесу, зміст та умови їх функціонування); Т. Іщенко, О. Чередник (виділили кваліфікаційні вимоги до рівня підготовки фахівців-аграрників та умови організації їх фахового навчання в системі кооперативної освіти України в умовах нової економічної політики).

Аналіз робіт вітчизняних науковців дає підстави констатувати, що ці пошуки носили фрагментарний, несистематичний характер, і проблема культурно-просвітницької діяльності сільськогосподарських кооперативів та пропаганди ними агрокультурних знань потребує подальшого дослідження і наукової розробки.

У зв'язку з цим, **метою** нашої статті є дослідження розвитку та впливу різних видів українських кооперативних об'єднань на становлення аграрної освіти України.

У період НЕПу формування різних сфер Української радянської соціалістичної республіки (УРСР) відбувалось дуже повільно, оскільки нова влада категорично відмовилась від дореволюційних надбань. Зокрема, відбулось масове звернення до тогочасної зарубіжної школи, реформаторської та експериментальної педагогіки, і саме в них шукалися рішення невідкладних практичних проблем. Відтак, однією з провідних педагогічних тем була трудова школа, історія її розвитку у контексті економічного розвитку суспільства [2, с. 369]. У досліджуваній період Україна входила до складу Радянського Союзу та охоплювала територію площею 450 тис. кв. км з населенням понад 26 млн. осіб. Збитки, спричинені воєнними діями й постійними змінами влади, становили 10 млрд. крб. Так, збір зерна в Україні у 1921 р. не перевищував 40 % від рівня 1913 р. [1, с. 66].

Наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. Полтавська, Донецька, Катеринославська та Кременчуцька губернії були охоплені масовими селянськими повстаннями, оскільки ця верства населення України не бажала миритися з політикою воєнного комунізму, не виконувала продовольчу розкладку та вимагала повернення до вільної торгівлі сільськогосподарськими продуктами.

У зв'язку з цим, у березні 1921 р. X з'їзд РКП(б) прийняв рішення про запровадження нової економічної політики (НЕПу), що передбачала організацію певних заходів:

– заміну продовольчої розкладки продовольчим податком, який на 1921 р. було встановлено розмірі 117 млн. пудів хліба, замість 160 млн., які були визначені для розкладкою. З них 18 млн. пудів залишалися в розпорядженні місцевих рад для надання допомоги сільському населенню. Крім того, селяни могли вільно реалізувати надлишки виробленої продукції, а найбільш з них взагалі звільнялися від продовольчого податку;

– формування державного сектора в промисловості та перехід його на господарський розрахунок. Радянський уряд залишив у своїх руках важку промисловість, рентабельні підприємства, банки, транспорт, зовнішню торгівлю, оголосив монополію на горілані вироби й тютюн. Для оперативного розв'язання господарських

питань державні підприємства об'єднувалися за галузевим і територіальним принципами в трести. Перші трести в Україні з'явилися восени 1921 р. у важкій промисловості та легкій промисловостях, а на початку 1922 р. Українська рада народного господарства (УРНГ) мала у своєму підпорядкуванні 24 трести, які об'єднували 450 підприємств усіх галузей. Для здійснення торговельних операцій, закупівлі сировини та збуту товарів були утворені синдикати – об'єднання трестів, що виробляли однорідну продукцію;

– створення багатокладної системи економіки, передача дрібних та малопробутових підприємств як організаціям (кооперативам, артілям), так і приватним особам. Так, у 1921 р. в Україні були передані в оренду 5,2 тис. дрібних підприємств, переважно легкої та харчової промисловості. Оплата за оренду для організацій порівняно з приватним сектором знижувалася вдвічі, їм також віддавалася перевага в одержанні державних замовлень, сировини, палива, обладнання, проте приватний капітал теж займав значні позиції – йому належало 75 % роздрібного товарообігу. Заміні натуральних форм оплати сприяла грошова реформа, яка розпочалася в жовтні 1922 р. введенням в обіг грошей, забезпечених дорогоцінними металами й цінними паперами, – червонців;

– дозвіл оренди землі селянами та залучення найманої праці на селі. Так, кількість селян, які наймалися на роботу у 1925 р., становила близько 240 тис., а 1927 – понад 430 тис. [8, с. 72].

В умовах упровадження НЕПу, насамперед, змінилася соціальна структура українського села. У складі сільського населення з'явилась інтелігенція (банківські працівники, торговці-оптовики, біржові маклери, дрібні й середні господарі та власники), яка у період 1921-1929 рр. виступила організуючою силою кооперативного руху, перетворивши його на засіб розв'язання комплексу національних проблем, у тому числі й просвітницько-культурних.

Аналіз архівних та літературних джерел дає підстави констатувати, що найважливішою ознакою українського кооперативного руху був його селянський, за соціальним складом, характер. Восени 1923 р. кооперативним рухом були охоплені біля 416 тис. селянських господарств, що становило понад 88 % всіх споживчих товариств [3, с. 113]. Відтак, радянська влада всебічно підтримувала різні форми кооперації селян, надаючи їм різноманітні пільги, кредити та сільськогосподарську техніку.

З переходом до НЕПу радянська влада змушена була визначити пріоритети й у культурному та духовному розвитку, оскільки значна частина дорослого населення України не вміла читати й писати, неписьменними були понад 40 % дітей шкільного віку, а успішний економічний розвиток був неможливий без ліквідації неписьменності, яка стала основною перешкодою розвитку кооперативного руху. У 1921 р. Раднаркомом УСРР було ухвалено декрет про ліквідацію неписьменності населення віком від 8 до 50 років та створено надзвичайну комісію для боротьби з нею [4, с. 49].

Бурхливе зростання самоврядних селянських організацій у період НЕПу поставило перед кооперативним рухом, крім суто організаційних та господарських завдань, розв'язання цілого ряду соціально-культурних проблем, оскільки неорганізоване та малоосвічене сільське населення повинно було не лише орієнтуватися в досить складних правилах кооперативної співпраці, а й брати на себе організаційно-управлінські та культурно-просвітницькі завдання. Сільськогосподарська кооперація, що у 1921-1929 рр. поруч із сільськими радами стала головною селянською організацією, не лише об'єднала громадськими інтересами всі верстви сільського населення, а й сприяла формуванню його громадянської свідомості, соціальної мобільності та піднесенню культурно-освітнього рівня.

Пошуки шляхів забезпечення підготовки «кооперативної інтелігенції» та поширення кооперативних знань серед широких селянських мас поступово перетворились у кооперативну культурно-просвітницьку діяльність, що сформувала спеціальну галузь сільськогосподарської освіти, поява якої стала узагальненим показником відродження українського села.

Культурно-просвітницька діяльність представників кооперативного руху у період НЕПу вилилась не лише в пропаганду кооперативних і агрокультурних знань, видавничу діяльність і поширення фахової літератури, допомогу закладам освіти і культури в сільській місцевості, а й широко поставлену справу підготовки фахівців для роботи в кооперативних установах.

У 1921-1929 рр. у досить чисельних кооперативних школах та курсах представники широких верств населення здобували професійні сільськогосподарські знання, уміння та навички, що давали їм право займати посади рахівників, інструкторів, а інколи й керівників підрозділів кооперативних установ. Таким чином, представники сільського населення набували нового соціального статусу, принципово відмінного від попереднього, що наближав їх до інтелігентів – представників національної еліти [5, с. 242].

Ілюстрацією функціонування таких навчальних закладів можуть бути тримісячні сільськогосподарські кооперативні курси в с. Чернокам'янці Харківської губернії, на яких крім професійно-орієнтованих навчальних дисциплін (рахівництва, молочного господарства, скотарства, історії і теорії кооперації тощо), викладалися й загальноосвітні та природничо-наукові дисципліни (фізика, математика, граматики, економічна географія). Отже, на курсах здійснювалась не лише вузькопрофесійна підготовка слухачів, а й піднімався їх загальний освітній та культурний рівень. Роботу кооперативних курсів в с. Чернокам'янці забезпечували викладачі Харківського сільськогосподарського інституту та найкращі інструктори місцевих кооперативних союзів [9, с. 197].

У перший радянський період діяли й середні сільськогосподарські навчальні заклади, до яких, зокрема належала середня загальнокооперативна школа імені 50-річчя української кооперації в м. Києві з трирічним терміном навчання, яку заснував Київський союз установ дрібного кредиту ("Союзбанк"). Кооперативна школа імені В. Домницького Дніпровського союзу споживчих товариств ("Дніпросоюз") із однорічним терміном навчання також надавала можливість її вихованцям здобути середню спеціальну освіту.

До середніх кооперативних навчальних закладів належали й Харківська середня кооперативна школа ім. А.Н. Головчанського, заснована Союзом споживчих товариств Півдня Росії, Харківським союзом установ дрібного кредиту та іншими кооперативними установами.

У досліджуваний період продовжував роботу Український кооперативний інститут ім. М.І. Туган-Барановського, відкритий ще в січні 1920 р.

У 1921-1929 рр. важливого значення у розвитку аграрної освіти та науки набула селекційна робота кооперативних установ, серед яких найбільше уваги цьому напрямку діяльності надавав Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз ("Централ"). Йому належала Центральна українська селекційна станція у м. Лубни, яка навіть у складних умовах впровадження НЕПу активно займалась науково-дослідницькою діяльністю. Зокрема, Харківська філія "Централу" здійснювала наукові дослідження на території саду "Родина" та плантації, де насаджували різні сільськогосподарські культури для здійснення селекційної роботи. Цю ж територію використовували і як базу для навчальної практики слухачів курсів із садівництва та виноградарства.

Комітет сільськогосподарських наук України, в якому згуртувалися провідні науковці у галузі агрономії та ґрунтознавства, у досліджуваний період видав багатомні праці – "Мала карта ґрунтів України" та "Матеріали дослідження ґрунтів України".

Ботанічна секція цього комітету під керівництвом О. Янати склала "Ботанічно-географічну районізацію України" (1925 р.) і започаткувала видання "Флора України".

Комітет сільськогосподарських наук організував 25 дослідних агрономічних станцій, кілька заповідників, серед них славетні "Чаплі", дослідні станції нових порід овець і свиней, надморські станції перелітних птахів, заповідники цілинних степів Старобільщини та Надозів'я.

Наприкінці 1928 р. в Україні існували лише два сільськогосподарські науково-дослідні інститути, один з яких було створено на базі Полтавського сільськогосподарського наукового товариства. Впровадження НЕПу і розвиток кооперативного руху відкрили нові можливості для становлення аграрної освіти та науки. З 1928 до 1932 р. в Україні було організовано понад 30 науково-дослідних установ, більшість із яких – сільськогосподарські інститути [7, с. 44].

Кооперативні організації планували створення цілої системи сільськогосподарської кооперативної освіти, як шкільної, так і позашкільної. Крім того, що окремі товариства створювали власні курси, школи та інститути, основи кооперативного виховання запроваджувались в системі шкільної освіти шляхом вивчення основ кооперації та організації шкільних кооперативів, де молодь мала можливість ознайомитися з головними поняттями про народне господарство та соціально-економічні відносини. Кооперативне навчання в школі також здійснювалось за допомогою таких форм роботи, як організація шкільних крамниць та ощадних кас, де учні вчилися торгівій справі, обліку і розрахункам, оцінюванню вартості виробів.

Однак, темпи зростання народного господарства в роки НЕПу не задовольнили радянське керівництво, тому в листопаді 1929 р. на Пленумі ЦК ВКП(б) було офіційно проголошено курс Комуністичної партії на суцільну колективізацію, який фактично заборонив добровільне об'єднання селян, оскільки їх примушували вступати до колективних господарств, використовуючи для цього всі засоби адміністративного тиску, та передбачав згортання НЕПу, а відповідно й кооперативного руху [6, с. 548]. Колективізація передбачала не тільки об'єднання селян у колгоспи, а й ліквідацію селянської інтелігенції, основу якої складали заможні господарі, яких комуністи називали "куркулями".

Таким чином, необхідність підготовки відповідних спеціалістів зумовили становлення та розвиток різнорівневих кооперативних навчальних закладів: шкіл, класів, курсів, училищ. Це, у свою чергу, сприяло становленню перших вищих навчальних закладів та підвищенню фахового рівня підготовки викладачів сільськогосподарських дисциплін, що позитивно позначилося на якості діяльності фахівців агропромислового комплексу України. Ефективними формами просвітницької діяльності представників кооперативного руху, що сприяли ліквідації кооперативної неграмотності, поширенню агрокультурних знань та створенню фахових закладів освіти, стали: організація виставок, конкурсів, лекцій; робота сільськогосподарських і кооперативних гуртків, зимових сільськогосподарських шкіл; підготовка та перепідготовка фахівців-кооператорів тощо.

Перспективу подальших пошуків убачаємо у вивченні нормативної бази формування системи аграрної освіти Української РСР у 20-30 рр. XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакуменко П.І. Українська РСР в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.) / П.І. Бакуменко. – К. : Вид-во КНУ, 1960. – 107 с.
2. Енциклопедія освіти / АПН України, за ред. В.Г. Кременя. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Історія споживчої кооперації України : [підручник для студ. кооперативних вузів] / М.В. Аліман, С.Г. Бабенко, С.Д. Гелів та ін. – Львів, 1996. – 383 с.
4. Крилов І. Система освіти в Україні (1917-1930 рр.) / І. Крилов. – Мюнхен, 1956. – 96 с.
5. Михайлик О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси / О.В. Михайлик : [монографія]. – Д. : Інновація, 2007. – 456 с.
6. Новий довідник: Історія України / За ред. І. Сілакової. – К. : ТОВ „Казка”, 2005. – 736 с.

7. Становлення і розвиток аграрної освіти і науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодення) / За ред. С. Живори. – К. : НАУ, 2004. – 144 с.

8. Тимченко Ю.В. Кооперативні організації в господарській системі України в період НЕПу / Ю. В. Тимченко : дис... канд. екон. наук: 08.00.01 / ДВНЗ «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К., 2007. – 205 с.

9. Фареній І.А. Вплив просвітницької діяльності кооперації на соціальний та культурний розвиток українського селянства (початок ХХ століття) / І.А.Фареній // Український селянин. – 2001. – №3. – С. 195-199.

ЛЮДМИЛА ЛАВРИК-СЛИСЕНКО

КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ В РАЗВИТИИ АГРАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА УКРАИНЕ (20-30 ГГ. ХХ ВЕКА)

Высветлено и проанализировано влияние на становление и развитие аграрного образования Украины отечественных кооперативных объединений в 20-30-х гг. ХХ ст.

Ключевые слова: аграрное образование, кооперативное движение, культурно-просветительская деятельность, кооперативные объединения, интеллигенция.

LYUDMYLA LAVRYK-SLISENKO

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE COOPERATIVE MOVEMENT IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL EDUCATION IN UKRAINE (1920-30^s)

The influence of the native cooperative associations of the 1920-30^s on formation and development of the agricultural education in Ukraine is analysed.

Keywords: agricultural education, cultural and educational activity, the cooperative movement, the cooperative associations, intellectuals.

Одержано 3.05.2011, рекомендовано до друку 18.07.2011.